

Pavao Jonjić
Institut za migracije i narodnosti
Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb

Primljeno: 9.12.1991.

DJECA U EGZILU

*Oči i uši zli su svjedoci ljudima
koji imaju barbarske duše.*

Heraklit (Fragment 107)

SAŽETAK

U članku 6. Međunarodne konvencije o pravima djeteta kaže se da države ugovornice priznaju svakom djetetu prirodno pravo na život, te se obavezuju da će osigurati u najvećoj mogućoj mjeri opstanak i razvoj djeteta. U isto vrijeme djeca su u Hrvatskoj zbog rata suočena s pogibelji i nesrećama svojih najbližih, s gubitkom svojih prijatelja, s nemogućnošću pohađanja škola itd. Svijet koje dijete doživljava u ratu osiromašen je za jednu bitnu dimenziju, onu koju on stvara u igri, u kontaktima sa svojim prijateljima, rat mu donosi samo strah i neizvjesnost. Prihvatimo li tezu o važnosti "domaće sredine" i "poznate okoline" za psihički i socijalni život djetetov, teško da bilo kakva pa i "prijateljski naklonjena okolina" može djetetu nadoknaditi gubitak doma, i u potpunosti ga lišiti egzistencijalnog straha i osjećaja prikraćenosti. Identitet djeteta se u ratu u Hrvatskoj dvojako ruši: s jedne strane uništavanjem doma i razaranjem obitelji (osnovne identifikacijske točke), do pritiska zbog nacionalne pripadnosti i razaranja nacionalnog identiteta (grupne identifikacijske točke).

Definicija problema

U trenutku kad ovo pišem prema službenim podacima objavljenim u javnim glasilima (*Večernji list* od 6. 12. 1991) u Hrvatskoj je zbog rata napustilo svoje domove oko 560 000 ljudi, a oko 210 000 stanova je ostalo u ruševinama. Među tim ljudima velik je broj djece - dio stanovništva za koji se obično kaže da je najnezaštićeniji, te mu treba posvetiti posebnu pažnju. Rat nije samo ranjavanje pogibija, rušenje - on nosi sa sobom trajnije ili trajne posljedice u "ljudskoj duši". Kakve će one biti po tu progonjeničku djecu koja su morala napustiti svoje domove i potražiti pribježište u sigurnijim mjestima, vidjet će se u budućnosti.

Zar treba posebno u ovo ratno vrijeme naglašavati da je osnovno pravo svakog čovjeka pravo na život, a to se pravo nemilice krši i to prema civilima, koji uopće nisu uključeni

u borbe. Među njima velik je broj djece. U članku 6. Međunarodne konvencije o pravima djeteta kaže se da države ugovornice priznaju svakom djetetu prirodno pravo na život, te se obavezuju da će osigurati u najvećoj mogućoj mjeri opstanak i razvoj djeteta (Skok, 1986:214).

U isto vrijeme djeca su suočena s pogibelji i nesrećama svojih najbližih, s gubitkom svojih prijatelja, s nemogućnošću pohađanja škola itd. Posvema je narušen njihov dotadašnji način života: Ona se na najgrublji način suočavaju se sa "tamnom stranom rata", na svijet koji se dijeli na prijatelje i neprijatelje, na opasnost boravka u svom domu, na bijeg, na pribežišta koje će ih koliko toliko zaštititi od svakodnevne opasnosti od ranjavanja i smrti.

Diskusija

Doživljaj rata

Doživljaj rata u djeteta i odraslog čovjeka nisu isti. Rat djeteta mnogo dublje prožima, on ga čini bespomoćnim jer se nije kadro suočiti s opasnostima koje rat donosi. Jača djetetova potreba za zaštitom koju bi mu odrasli trebali pružiti. U ratu ono gubi prostor u kojem može slobodno kreirati "svoj svijet", gubi prostor igre. Više ne raste kroz igru i tokovi njegova sazrijevanja i ulaska u svijet odraslih nasilno su prekinuti. Međe djeteta su drugačije od međa odraslog čovjeka. *Dijete je kao ličnost mnogo više uključeno u svoju psihološku okolinu od ličnosti odraslog čovjeka.* Ono je mnogo više dio te okoline nego što je to odrasli. Propustljivost opni unutar ličnosti djeteta omogućuje veću fluidnost i veću međuzavisnost pojedinih područja u njegovoj ličnosti. Tako je vrlo lako moguće da se pojedine potrebe ili želje, motivi ili namjere zamjenjuju i nadomještaju drugima. Kod odraslih to je mnogo teže. Zbog slabosti ili propustljivosti opni i druge su dvije dimenzije (vremenska dimenzija i dimenzija realnost - nerealnost) slabo izdiferencirane, tako da dijete mnogo slabije razlikuje realnost od nerealnosti i prošlost od sadašnjosti ili budućnost od sadašnjosti" (Fulgosi, 1983:199). Svijet koje dijete doživljava u ratu osiromašen je za jednu bitnu dimenziju, onu koju on stvara u igri, u kontaktima sa svojim prijateljima, rat mu donosi samo strah i neizvjesnost. Izvjesno za njega više ne postoji.

Iako Zagreb nije osjetio posljedice rata kao neki drugi dijelovi Hrvatske primjećuju se promjena ponašanja u djece kako se približavala izvjesnost mogućeg proširenja rata i na Zagreb. Djeca su u početku s prvim avionskim uzbunama koja nisu prouzrokovala nikakva razaranja shvaćale odlazak u skloništa kao dio igre. Moj se stan nalazi u blizini jedne velike vojarnje. Kad su ispaljeni prvi rafali iz vojarnje, i oštećeni susjedni stanovi, djeca su se odjednom uozbiljila. Više to nije bila igra, osjetila su blizinu rata. Dok je prijašnjih dana u skloništu vladala graja, a djeca su se igrala, tog dana je zavladao muk.

Strah

Razaranja, eksplozije, zvuci sirena izazivaju kod djeteta strah. Suočavanje s ranjavanjem ili smrću nekog od najbližih osjećaj se straha pojačava. Posljedice mogu biti da i naknadno susretanje djeteta s drugim objektima i situacijama koje sadržavaju fizičku i simboličku sličnost s originalno naučenim objektom straha (eksplozijama bombi, zvucima sirena za uzbunu i slično), izazivaju reakcije straha. Može se dogoditi da se strah generalizira i ostavi trajne posljedice na dječju psihu.

Možda u početku dijete u potpunosti i ne shvaća ratnu situaciju i posljedice koje ona donosi, ali primjećuje promjene u ponašanju odraslih. Strah se lako prenosi na dijete pokretima, glasom ili mimičkim izrazima. Ovako preneseni strah može biti privremen ili trajan. Ponekad, kad djeca i direktno ne dožive sve strahote koje se dešavaju u ratu, strah može nastati zamišljanjem na temelju priče ljudi iz okoline ili susjedstva. Priče koje dijete čuje "u zbježu" ili u skloništu, mogu postati dio dječje stvarnosti, te ih ono prihvati kao vlastiti doživljaj.

Dijete mora izgraditi svoja sredstva spoznaje i svoju moć djelovanja i neprestano ih međusobno usaglašavati. Na taj proces značajno utječe djetetova svakodnevna aktivnost, ispitivanje svijeta i djelovanje na njega, te stalna podrška i prisutnost članova obitelji. Gubitak nekog od svojih najbližih ili odlazak oca ili brata u rat povćava njegovu strepnju, strepnju od gubitka najbližih. U tom trenutku za dijete je bitno da li postoji netko tko mu može nadoknaditi koliko - toliko osjećaj gubitka oslonca, pogotovo ako je dijete prisiljeno napustiti svoj dom, svoje prijatelje. Treba mu pomoći u pronalaženju novih prijatelja koji mu mogu nadoknaditi gubitak starih

Zona sigurnosti širi se ne samo aktivnim upoznavanjem prostora već i iskustvom, novim doživljajem vlastite sposobnosti pristupanja osobama i neposrednog djelovanja na njih, kao i na predmete. U kojoj je mjeri strepnja od odvajanja inače prisutna kod malog djeteta i u vrijeme kad nema rata, najbolje pokazuje njegovo ponašanje prema nekim predmetima koje čuva i obasipa nježnošću nezadovoljenom zbog nezainteresiranosti i zauzetosti drugih osoba.

Gubitak doma

Prihvatimo li tezu o važnosti "domaće sredine" i "poznate okoline" za psihički i socijalni život djetetov, teško da bilo kakva pa i "prijateljski naklonjena okolina" može djetetu nadoknaditi gubitak doma, i potpunosti ga lišiti egzistencijalnog straha i osjećaja prikraćenosti.

Polazeći od činjenice da socijalna okolina u kojoj su rasli daje djeci psihološku sigurnost zbog preglednosti prostornih prilika, da im preglednost društvenih struktura osigurava jasan identitet, a bliskost društvene okoline omogućuje aktivno življenje, važna je pomoć djeci u prevladavanju teškoća koje se javljaju, pomoć da na "novo" reagiraju sa manje straha, a više prihvaćanja, kako ne bi novu okolinu doživljavali kao "socijalni vakuum", a zapravo da do okončanja sadašnje situacije ne žive u nezadovoljavajućem provizoriju.

Koliko mogu djeca, s jedne strane, naći nadomjestak za gubitak svog "napuštenog ognjišta", a, s druge strane, održati nadu o povratku ponajmanje ovisi od onih koji im pokušavaju pružiti pomoć. Ta djeca me pomalo potsjećaju na Malog Princa koji je napustio svoju planetu i pita se što se tamo sada zbiva, postoji li ona još uvijek. Vjerojatno i ta djeca u glavi imaju sliku svoga doma kakav je nekad bio, a sada su premnogi od tih domova u ruševinama. Među ruševinama dječjeg doma ostale su i ruševine njegova djetinjstva.

Egzil

U jednoj televizijskoj emisiji, kojoj se ne mogu sjetiti naslova, snimljenoj o djeci prebeglicama u Mađarskoj, jedna je djevojčica ispričala kako su im u školi zadali pismenu zadaću o temi kako su sproveli ljetni odmor. Djevojčica je rekla nastavnici da oni nisu u Mađarsku došli na ljetni odmor, nego zato što je u Hrvatskoj rat, te da bi se ona radije vratila kući kad bi mogla nego boravila ovdje. U toj priči u osnovi je i naznačen glavni problem boravka u egzilu: prisila da negdje boraviš, jer ne možeš živjeti gdje želiš - u svom domu.

Uz ostale strahove, egzil dodaje strah da ne želite ničemu reći zbogom iako imate osjećaj da se nalazite na razmeđu između zemlje života i zemlje smrti (Grinberg, Grinberg, 1989:157).

Ono što egzil oduzima to je poznati svijet i prostor koji je moj. Osjećaj da više nemaš vlastitog prostora, ne samo da te pretvara u gubitnika, već te onemogućava da stvaraš, razvijaš, obogaćuješ "svoj svijet". Dijetetu je onemogućeno da ima "svoje igralište", "svoju školu", "svoje prijatelje". Jednostavnim riječima: oduzeto mu je pravo da bude dijete, ili kako se obično kolokvijalno kaže, prisiljeno je da ranije odraste.

U nekim dijelovima Hrvatske, koja se nalaze u blizini ratnim razaranjem zahvaćenim područjima postoji problem "spontano" smještenih ljudi koji su protjerani sa vlastitog ognjišta. Oni nemaju organiziran smještaj, već ih ljudi spontano primaju u svoje domove. Među njima je mnogo djece. Iako se u zbrinjavanju uključuju mnoge karitativne ustanove, i svi nastoje što prije riješiti problem "spontano smještenih prognanika" zbog brojnosti takvih ljudi teško ga je razriješiti. Osjećaj o vlastitoj bespomoćnosti, i ovisnosti o pomoći drugih reflektira se - preko odraslih - i na psihi djece. Dislokacijom čitavih grupa, sticanjem "iskustva izgnanika", promjenom načina života dolazi do lomova unutar samih tih grupa. Kod djece se to najviše reflektira u gubitku svoje socijalne okoline i osjećaja skućenosti življenja u novom prognaničkom životu.

Nemogućnost da uspostave "način života kakav postoji u njihovu sjećanju, te u isto vrijeme nepripremljenost na nov način života predstavljaju teškoće u životu prognane djece. Posebnost "iskustva izgnanika" izražava se u nemogućnosti samoodlučivanja o vlastitom životu. Osnovna karakteristika ljudi koji su u egzilu jest u tome da ne žele negdje ispočetka graditi svoj novi dom, već se žele vratiti tamo odakle su prognani i obnoviti svoj stari dom. Problem je ljudi u egzilu da žele onakav dom kakva se sjećaju, a ne neki novi, drukčiji.

Cijela ta situacija prelama se i u psihi djeteta, koje ne samo što je izgubilo svoj dom, nego mu se nudi nešto što je samo surogat za njegov dom. A problem jest i u tome što ga

za kraj gdje je proveo sretne dane djetinjstva vežu i negativne uspomene: strah, razaranje, stradavanje, progonstvo, tako da onaj dom kojeg se dijete sjeća nikada više neće naći.

Javlja se i problem adaptacije prognanih na novu sredinu. Prije nekoliko godina o tom sam problemu napisao: "O uspješnosti adaptacije, ovisi i uspješnost integracije izbjeglica u novu sredinu. Sa stanovišta izbjeglice pronalaženje utočišta u kojem se ne osjeća kao "označena" ličnost i znači ujedno pokušaj bijega iz izolacije. Pitanje izolacije nije samo pitanje fizičkog stanja i stanja u kojem se pojedinac nalazi već i slika zida koji pojedinca dijeli od stvarnosti koju on preko njega samo nazire. Tragedija izbjeglice može biti u tome što prisiljen bježati iz vlastite sredine upada u zamku rezervata u kojem će mu biti omogućeno fizički preživjeti, ali ne mnogo više od toga" (Jonjić, 1989 :346).

Zaključne napomene

Uz negiranje osnovnih dječjih prava nasiljem koje proizvodi rat, kao što su pravo na život i normalan razvitak, djetetu se uvelike negira jedno od ključnih ljudskih prava: pravo na očuvanje i razvitak vlastitog identiteta. Stavkom 1. u članku 6. Međunarodne konvencije o pravima djeteta priznaje se pravo djeteta na očuvanje vlastitog identiteta, u što su uključeni narodnost, ime i obiteljski odnosi kakvi su priznati zakonom, i u koje se neće nezakonito dirati (Skok, 1986:214). Identitet se u ovom ratu dvojako ruši: s jedne strane uništavanjem doma i razaranjem obitelji (osnovne identifikacijske točke), do pritiska zbog nacionalne pripadnosti i razaranja nacionalnog identiteta (grupne identifikacijske točke).

Ako je ipak kao krajnje i najpovoljnije rješenje za ljude koji su otjerani sa svojih ognjišta njihov povratak u kraj odakle su bili prisiljeni otići, onda se tu javljaju pitanja otklanjanja uzroka koji su ih nagnali da napuste svoj dom i da im se tamo omoguće ili izbore uvjeti za njihov povratak, ostanak i opstanak. Možda se porušene kuće mogu obnoviti i nanovo sagraditi, ali će biti teško obnoviti "sretni dječji svijet", koji je negdje duboko skriven u sjećanju djece.

LITERATURA

- Adelman, H. (1988). "Refuge or Asylum: A Philosophical Perspective", *Journal of Refugee Studies*, 1(1): 7-19.
- Fulgosi, A. (1983). *Psihologija ličnosti: Teorije i istraživanja*. Zagreb: Školska knjiga.
- Goodwin-Gill, G. (1986). "International Law and the Detention of Refugees and Asylum-Seekers", *International Migration Review* (Special Issue), 20(74): 193-219.
- Grinberg, L i R. Grinberg (1989). *Psychoanalytic Perspectives on Migration and Exile*. New Haven i London : Yale University Press.
- Jonjić, P. (1989). "Izbjeglice, azilijanti i problemi ostvarenja ljudska prava", *Revija za sociologiju*, 20(3-4): 271-273.

Legarreta, D. (1984). *The Guernica Generation: Basque Refugee Children of the Spanish Civil War*. Reno: University of Nevada Press.

Skok, D. (1986). *Ljudska prava: Osnovni međunarodni dokumenti*. Zagreb: Školske novine.

Stein, B. (1986). "Durable Solutions for Developing Country Refugees", *International Migration Review* (Special Issue), 20(74): 264-283.

Strand, P.J. i W. Jones (1984). *Indochinese Refugees in America: Problem of Adaptation and Assimilation*. Durham: Duke University Press.

CHILDREN IN EXILE

SUMMARY

Article 6 of the International Convention on the Rights of Children states that the signing states shall recognize the right of every child to life, and oblige themselves to guarantee to the fullest the subsistence and development of children. At present, due to the war, children in Croatia are facing death and misfortune of their close-ones, the loss of friends, the impossibility of attending school, etc. The world experienced by the child in wartime is impoverished in one very important dimension: the dimension he/she creates in play and in contacts with friends. The war brings him/her only fear and uncertainty. If we accept the thesis that the "home setting" and a "familiar milieu" is important for the child's psychological and social being, it is difficult whether or not any, even a "friendly inclined environment", could compensate for the child the loss of a home, and fully eliminate his/her existential fear and feelings of deprivation. The identity of the child in the war in Croatia is being undermined on two sides: on the one hand by the destruction of his/her home and family (the basic node of identification), on the other - by pressure due to national identification and the destruction of national identity (the group identity node).